

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ**

Даценко Вікторія Петрівна

УДК 78.071(477)Косенко

**ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ
ТВОРЧОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ВІКТОРА КОСЕНКА**

26.00.01 – теорія та історія культури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2021

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана на кафедрі академічного і естрадного вокалу та звукорежисури Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури та інформаційної політики України (Київ).

Науковий керівник: доктор мистецтвознавства, професор
Зосім Ольга Леонідівна,
Національна академія керівних
кадрів культури і мистецтв,
професор кафедри академічного
і естрадного вокалу та звукорежисури

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор
Маркова Олена Миколаївна,
Одеська національна музична
академія імені А. В. Нежданової,
завідувач кафедри теоретичної
та прикладної культурології

кандидат мистецтвознавства, доцент
Микуланинець Леся Михайлівна,
Мукачівський державний університет,
доцент кафедри теорії і методики
музичної освіти

Захист відбудеться «13» травня 2021 року о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.850.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук у Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв за адресою: 01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корпус 15, ауд. 201.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв за адресою: 01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корпус 11.

Автореферат розіслано «12» квітня 2021 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор культурології, професор

О. В. Овчарук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Віктор Косенко є визнаним класиком української музики ХХ століття. Попри відносно короткий творчий шлях, який трагічно перервала передчасна смерть композитора, його доробок заклав потужний фундамент для розвитку української професійної музичної культури у ХХ столітті. Музика В. Косенка міцно закріпилася в навчальному та концертно-виконавському репертуарі, отримала ґрунтовне наукове осмислення та стала невід'ємною частиною підручників з історії української музики. Незважаючи на популярність мистецького доробку В. Косенка, його оцінка не завжди була об'єктивною. В радянський період музика В. Косенка вивчалася з позицій репрезентації в ній естетичного канону соцреалізму. Творчість митця й сьогодні нерідко розглядають як таку, що продовжує традиції музичного романтизму. Однак в останні роки все частіше в роботах науковців (розвідки В. Антонюк, І. Вавренчук, О. Волосатих, Ю. Глуценка, О. Хіль та ін.) лунають думки, що музика В. Косенка не вповні вкладається в романтичну естетику, а відповідає художнім установкам мистецтва модернізму.

Модернізм як мистецький напрям відзначається індивідуалізмом самопрезентації митця, а тому потребує виявлення особистісних детермінант творчої індивідуальності композиторів, що творили в цей час. Особистісні детермінанти формує не лише характер, темперамент, музичні здібності, виховання і освіта, а й низка інших чинників, зокрема епоха, особливості життєвого сценарію, поле діяльності композитора, місце реалізації його творчого потенціалу. На сьогоднішній день у культурології (роботи Н. Богданової, Т. Добіної, Л. Ляшенко, О. Овчарук, О. Старовойтенко та ін.) та мистецтвознавстві (праці О. Бугаєвої, У. Граб, Т. Гусарчук, І. Драч, В. Жаркової, О. Коменди, М. Копиці, І. Коновалової, Н. Савицької, С. Тишка, Л. Шаповалової, І. Шестренко та ін.) напрацьовано теоретико-методологічний інструментарій, який в рамках персонологічних студій дозволяє охопити творчу індивідуальність митця у всій повноті її виявів. При цьому локальний контекст як чинник формування детермінант творчої особистості є найменш задіяний у дослідженнях персонологічного спрямування. Проте саме локальний чинник часто відіграє важливу роль у формуванні особистісних детермінант митця. Формування індивідуального стилю В. Косенка та обрання жанрових пріоритетів стало можливим лише завдяки перебуванню композитора в унікальній атмосфері Житомира – нестоличного міста з високим рівнем музичної культури. Житомир як культурний локус сприяв кристалізації індивідуальності В. Косенка, який реалізував себе і в музичній творчості, і у виконавсько-просвітницькій та педагогічній діяльності. Потреба формування нового погляду як на музичний доробок митця, так і на його особистість зумовила вибір теми дисертаційного дослідження «Особистісні детермінанти творчої індивідуальності Віктора Косенка».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з планами науково-дослідної роботи кафедри академічного і естрадного вокалу та звукорежисури Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв та відповідає комплексній темі «Актуальні проблеми

культурології: теорія та історія культури» (державний реєстраційний № 115U001572) перспективного тематичного плану науково-дослідної роботи НАКККиМ. Тему дисертації затверджено 26 квітня 2016 р. (протокол № 9) та уточнено 26 листопада 2019 р. (протокол № 4) на засіданні Вченої ради Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Науковим завданням дисертації є характеристика творчої особистості В. Косенка в координатах української музичної культури першої третини ХХ століття.

Мета дослідження – виявити та розкрити сутність особистісних детермінант творчої індивідуальності В. Косенка як представника українського модернізму.

Завдання дослідження:

– обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження творчої індивідуальності митця за допомогою методології, розробленої в біографістиці, персонології, культурологічно-мистецтвознавчій регіоніці;

– охарактеризувати специфіку культурно-мистецького середовища Житомира першої третини ХХ століття як важливий культуротворчий локус;

– дослідити виконавську, педагогічну та громадську діяльність В. Косенка в Житомирі;

– дати характеристику фортепіанним та камерно-інструментальним творам композитора з позиції відтворення в них особистісних детермінант його творчої індивідуальності;

– розкрити специфічні риси камерно-вокальної музики В. Косенка в контексті переломлення в них рис творчої індивідуальності митця.

Об'єкт дослідження – українська музична культура першої третини ХХ століття.

Предмет дослідження – композиторська, виконавська, педагогічна та просвітницька діяльність Віктора Косенка як форми реалізації особистісних детермінант його творчої індивідуальності.

Хронологічні та територіальні межі дослідження охоплюють період 1918–1929 років – час перебування В. Косенка в Житомирі. Вихід за хронологічні межі обумовлений необхідністю більш детально охарактеризувати Житомир як культурний локус, в якому розгорталася творча біографія митця.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань було задіяно міждисциплінарну методологію сучасної гуманітаристики. *Історико-культурний підхід* дав можливість охарактеризувати особливості української культури першої третини ХХ століття. *Персонологічний та біографічний підходи* дозволили розробити базові категорії для характеристики особистісних детермінант творчої індивідуальності митців. *Методологічна стратегія культурологічно-мистецтвознавчої регіоніки* допомогла простежити вплив локусу як одиниці культуротворчості на формування особистісних детермінант творчої індивідуальності митця. *Аналітичний метод* було використано для аналізу фортепіанної, камерно-інструментальної та камерно-вокальної музики В. Косенка. *Метод теоретичного узагальнення* було використано для підведення підсумків дослідження.

Теоретичну базу дисертації становлять:

– роботи з теорії та історії культури (О. Афоніна, П. Герчанівська, О. Зосім, Г. Карась, О. Колесник, О. Маркова, В. Чернець, В. Шейко, В. Шульгіна, І. Юдкін, О. Яковлев та ін.);

– культурологічні дослідження, присвячені вивченню місця особистості в культурі (Н. Богданова, М. Каган, О. Овчарук, О. Старовойтенко та ін.);

– праці із загальногуманітарної (І. Беленький, О. Валевський, В. Менжулін, І. Петровська, В. Попик, Т. Попова, В. Попович та ін.) та мистецтвознавчої (О. Бугаєва, У. Граб, В. Климчук, Л. Микуланинець, Я. Мойсієнко, А. Палійчук, С. Тишко, І. Шестренко та ін.) біографістики;

– дослідження, присвячені питанням характеристики індивідуальності композитора (В. Батанов, Т. Гусарчук, І. Драч, В. Жаркова, О. Коменда, І. Коновалова, Н. Савицька, Л. Шаповалова та ін.);

– загальні праці з культурологічної та мистецтвознавчої регіоніки (С. Виткалов, О. Копієвська, Т. Мартинюк, В. Личковах та ін.);

– роботи, що розглядають питання українського модернізму (М. Новакович, М. Ржевська, І. Савчук та ін.);

– дослідження, присвячені біографії та творчості В. Косенка (В. Довженко, О. Іванова, І. Копоть, О. Олійник, Р. Стецюк, О. Таранченко, К. Шамаєва та ін.), питанням жанрового й стильового аналізу його музики (В. Антонюк, Г. Асталош, І. Вавренчук, О. Волосатих, Ю. Глущенко, В. Клиш, А. Кравченко, М. Копиця, О. Лігус, Л. Свірідовська, В. Сумарокова, Б. Фільц, Д. Харитонова, О. Хіль та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в дисертації:

Уперше:

– у контексті культурологічно-мистецтвознавчої персонології розроблено підходи щодо виокремлення та характеристики особистісних детермінант творчої індивідуальності митців;

– показано значення культурних локусів у формуванні творчої особистості митця;

– визначено особистісні детермінанти творчої індивідуальності В. Косенка: інтроверсійність та екзистенційність, раціональний інтелектуалізм та помірковане новаторство як тип художнього мислення, символізм як інтенціональна домінанта, символістськи орієнтований постромантизм та романтизований неокласицизм як провідні стильові орієнтири;

– охарактеризовано музичний доробок В. Косенка житомирського періоду в контексті вияву особистісних детермінант творчої індивідуальності митця на змістовному та музично-стильовому рівнях.

Поглиблено та розширено уявлення про шляхи розвитку українського модернізму.

Удосконалено методику аналізу музичних творів з позицій виявлення в них на змістовному, семантичному та стильовому рівнях рис індивідуального почерку митця.

Набули подальшого розвитку питання:

– значення окремих локусів як культуротворчих одиниць у процесі формування національної культури;

– місця Житомира як культурного центру в розвитку української музичної культури ХХ століття;

– значення творчості В. Косенка у формуванні музичного канону українського модернізму.

Теоретичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад дослідження творчої індивідуальності митців за допомогою міждисциплінарної стратегії із залученням методології, розробленої в біографістиці, персонології, культурологічно-мистецтвознавчій регіоніці, доведенні значення культурних локусів у формуванні особистісних детермінант творчої індивідуальності митця.

Практичне значення здобутих результатів полягає в тому, що запропоноване дослідження може бути використане при розробці лекційних курсів з теорії та історії культури, персонології, біографістики, культурологічно-мистецтвознавчої регіоніки, історії українського музичної культури. Матеріали дисертації використовуються автором при викладанні навчальних дисциплін «Історія виконавства», «Методика гри на фортепіано», «Камерний ансамбль», «Концертмейстерський клас» Житомирського музичного фахового коледжу ім. В. С. Косенка, а також у концертній практиці. Окремі підрозділи можуть бути використані в культурно-просвітницькій роботі, зокрема лекторіях, присвячених культурно-мистецькому життю Житомирського регіону та творчій діяльності В. Косенка.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням, в якому охарактеризовано творчість й особистість В. Косенка в координатах української музичної культури першої третини ХХ століття. Усі наукові результати, викладені в дисертації, отримано автором особисто.

Апробація результатів дисертації здійснювалась на *міжнародних наукових конференціях*: «Мистецька освіта України ХХІ століття: євроінтеграційний вектор» (Київ, 12–13 травня 2016 р.); «Трансформаційні процеси в мистецькій освіті та культурі України ХХІ століття» (Київ, 25–26 квітня 2017 р.); «Культура і мистецтво: сучасний науковий вимір» (Київ, 3–4 листопада 2020 р.); «Cultural studies and art criticism: things in common and development prospects» (Венеція (Італія), 27–28 листопада 2020 р.); «Діяльність продюсера в культурно-мистецькому просторі ХХІ століття: розмаїття, взаємодія, єдність» (Київ, 22 грудня 2020 р.), I International Science Conference on Multidisciplinary Research (Берлін (Німеччина), 19–21 січня 2021 р.), *всеукраїнській науково-практичній конференції* «Музичне мистецтво та наука на початку третього тисячоліття» (Одеса, 3–4 грудня 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи викладено у 7 публікаціях: 3 статтях у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України за напрямом «мистецтвознавство», 1 – у зарубіжному науковому періодичному виданні, 3 – у збірках матеріалів конференцій.

Структура дисертації зумовлена її метою та завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів (шести підрозділів), висновків, списку використаних джерел (214 позицій), додатків. Загальний обсяг роботи становить 199 сторінок, з яких 175 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ містить обґрунтування актуальності обраної теми; формулювання мети і завдань дисертації; визначення об'єкта, предмета і методів дослідження; виявлення наукової новизни, теоретичної та практичної цінності одержаних результатів; перелік форм апробації дослідження і публікацій.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження» складається із двох підрозділів, в яких розглядаються питання персонології, біографістики та культурологічно-мистецтвознавчої регіоніки у проєкції на композиторську творчість.

У підрозділі 1.1 *«Персонологічні виміри композиторської творчості»* розроблено стратегію досліджень композиторської творчості із залученням методології, розробленої в біографістиці та персонології.

Теоретико-методологічними засадами дослідження особистісних детермінант творчої індивідуальності В. Косенка стали праці з культурології, біографістики і персонології. Завдяки звертанням до праць культурологів Н. Богданової, М. Кагана, О. Овчарук, А. Ручки, О. Старовойтенко, В. Шейка було відзначено ключове місце людини в процесі культуротворення. Персонологічний дискурс сучасної гуманітаристики передбачає використання методології, розробленої в біографістиці. Праці українських та зарубіжних (І. Беленький, О. Валецький, І. Голубович, С. Ляшко, Л. Микуланинець, В. Менжулін, І. Петровська, В. Попик, Т. Попова, В. Попович, В. Чишко та ін.) вчених заклали підвалини біографістики як гуманітарної науки, які стали фундаментом для культурологічно-мистецтвознавчих студій персонологічного спрямування. Біографічний метод покладено в основу робіт В. Бондарчука, О. Бугаєвої, У. Граб, І. Жданько, А. Палійчук, С. Тишка, І. Шестренко, присвячених характеристиці творчої діяльності музикантів – композиторів, виконавців, музикознавців, громадських діячів. Центральним напрямом сучасної мистецтвознавчої науки стали роботи В. Батанова, Т. Гусарчук, І. Драч, В. Жаркової, О. Коменди, І. Коновалової, Н. Савицької, Л. Шаповалової, що розробляють теоретичне підґрунтя для наукових студій, присвячених вивченню індивідуальності митця як творчої особистості.

На основі наукового доробку представників сучасної гуманітаристики й мистецтвознавства та завдяки використанню інтердисциплінарної стратегії визначено найважливіші детермінанти, які формують творчу індивідуальність митця. До них належить *epoca* як час розгортання життєвого шляху митця, та *покоління* (генерація), цінності якого він поділяє й відображує у своїх творах. Другою детермінантою є *життєвий сценарій* та особливості його розгортання. Об'єктивні та суб'єктивні чинники ходу життєвого сценарію (боротьба до кінця за свої внутрішні ідеали, творчі компроміси у зв'язку з неможливістю змінити життєві обставини тощо) дозволяють зрозуміти особливості творчості митця в той чи інший період. Третьою детермінантою є *співвідношення екстраверсійного та інтроверсійного векторів* у діяльнісному комплексі творчої особистості. Протягом життя під впливом життєвих сценаріїв векторність може змінюватися (як у творчості, так і в інших видах діяльності),

однак лише у випадках, коли вона не руйнує цілісність життєвого і творчого кредо митця можна говорити про органічність такої видозміни. Четвертою детермінантою є виявлення творчої індивідуальності через *стильові орієнтири, жанрові пріоритети* та звертання до найважливіших *культурних символів, знаків, кодів, архетипів, екзистенціалів*.

У підрозділі 1.2 «Композиторська творчість у вимірах культурологічно-мистецтвознавчої регіоніки» висвітлюється значення культурного локусу у формуванні особистісних детермінант творчої індивідуальності митця.

Охарактеризовано пріоритетні напрями дослідження сучасної культурологічно-мистецтвознавчої регіоніки, зазначено провідних українських дослідників (С. Виткалов, Т. Мартинюк, В. Личковах) та вказано на їхні здобутки. Зроблено висновок, що в предметне поле регіонознавчих студій не входять дослідження персонологічного спрямування, оскільки їх завдання є протилежними. Запропоновано використання здобутків культурологічно-мистецтвознавчої регіоніки для розширення методологічного інструментарію мистецької персонології, зокрема визначено, що п'ятою детермінантою є локус у єдності його географічного та соціокультурного чинників як *константа регіонального культурного простору, що формує творчу особистість митця*.

На основі праць С. Виткалова та О. Копієвської охарактеризовано локальну культуру та локус як культуротворчу одиницю. В контексті дослідження творчої діяльності В. Косенка показано значення культурних локусів у формуванні його особистісних детермінант. Визначаючи Житомир як базовий локус у процесі становлення індивідуального творчого обличчя В. Косенка як представника українського модернізму наголошено, що в українській науці ще не склалося одностайної думки щодо приналежності композитора до зазначеної течії. На основі праць Ю. Глуценка, М. Новакович, М. Ржевської, І. Савчука визначено специфічні риси українського модернізму і зроблено висновок, що музика В. Косенка належить до модерної течії, а сам композитор є поміркованим модерністом.

Розділ 2 «Музично-просвітницька діяльність Віктора Косенка в Житомирі» складається із двох підрозділів і досліджує питання значення житомирського культурного осередку для формування особистісних детермінант творчої індивідуальності В. Косенка.

У підрозділі 2.1 «Культурно-мистецьке середовище Житомира першої третини ХХ століття» охарактеризовано Житомир як важливий український культурний локус першої третини ХХ століття.

На початку ХХ століття Житомир як центр Волинської губернії був важливим культурним осередком Правобережної України у складі Російської імперії. Новий етап культурно-мистецького життя міста розпочався з моменту відкриття у 1905 році місцевого відділення Імператорського Російського Музичного Товариства. Формування іміджу Житомира як міста з високим рівнем розвитку музичної культури пов'язано не лише з активізацією концертного життя за участю місцевих музикантів, а й гастрольною діяльністю концертних виконавців та приїздом оперних антреприз. Музичне мистецтво стало вагомим фактором консолідації культурної еліти Житомира.

Поштовхом для розвитку музичного життя міста стало відкриття у 1905 році музичних класів, які у 1910 році було реорганізовано в музичне училище. Житомирські музичні класи та училище стали не лише закладом професійної музичної освіти, а й потужним регіональним культурно-просвітницьким центром. Завдяки концертним виступам викладачів та їх учнів, їх просвітницькою роботою всі мешканці міста могли долучитися до музичного мистецтва. Виконавська та творча діяльність Теофіла Ріхтера, Бориса Лятошинського, Михайла Скорульського, Віктора Косенка та інших провідних музикантів у першій третині ХХ століття створювала неповторну культурну ауру міста. Завдяки сформованій на початку ХХ століття музично-освітній інфраструктурі й потужній кадрові базі Житомир у 1920-ті роки продовжував зберігати статус міста з високою музичною культурою.

У підрозділі 2.2 «Виконавська та педагогічна діяльність В. Косенка житомирського періоду» здійснено огляд виконавсько-просвітницької та педагогічної діяльності митця в Житомирі.

У житомирській період (1918–1929) було сформовано особистісні детермінанти творчої індивідуальності В. Косенка, який проявив себе як композитор, виконавець, педагог, громадський діяч. Завдяки унікальній можливості перебування у потужному культурному, проте нестоличному осередку, В. Косенко на початку творчого шляху рухався по найбільш сприятливому життєвому сценарію, наскільки це було можливо в часи становлення комуністичної диктатури. Інтроверсійність творчої натури митця виявлялася не лише безпосередньо в композиторській творчості, а й інших видах його творчої самореалізації. Провідним типом концертної діяльності В. Косенка стало салонно-камерне музикування: значною популярністю користувалися у Житомирі виступи тріо у складі скрипаля Я. Симона (пізніше В. Скорохода), віолончеліста В. Коломойцева та самого композитора. Також В. Косенко багато співпрацював з вокалістами, виступаючи з ними як концертмейстер. Для цих виконавських складів, а також для власних сольних виступів композитор написав більшість творів житомирського періоду.

Камерно-салонне музикування було надзвичайно близьким митцю, оскільки було співзвучне його світосприйняттю та надихало на створення витонченої, рафінованої, інтелектуальної музики. У зв'язку з розширенням слухацької аудиторії В. Косенка як виконавця та композитора (виступи на Донбасі, в Харкові, Москві), що збіглося з часом тотального панування комуністичної ідеології з її регламентацією параметрів художньої творчості, змінився й вектор його творчої діяльності. Завдяки зміні векторності відбувається переорієнтація життєвого сценарію митця, що дало більше можливостей реалізації в соціальному плані, але обмежувало його творче самовираження як композитора. Як митець, виконавець і громадський діяч В. Косенко прагнув знайти компроміс з естетичними ідеалами соцреалізму, співвіднести своє творче Я з новими соціально-художніми запитами. Розгортання життєвого сценарію композитора неможливо розглядати поза його викладацькою діяльністю. І хоча остання ніколи не була пріоритетною в особистісній ціннісній ієрархії В. Косенка, проте відігравала значну роль у реалізації композиторських задумів.

Розділ 3 «Детермінанти композиторської індивідуальності Віктора Косенка» складається з двох підрозділів і присвячений характеристиці творчого доробку композитора з позицій виявлення в ньому особистісних детермінант його творчої індивідуальності.

У підрозділі 3.1 «*Фортепіанна та камерно-інструментальна музика В. Косенка житомирського періоду*» охарактеризовано фортепіанну і камерно-інструментальну музика митця, створену у роки життя в Житомирі.

Аналіз фортепіанної, камерно-інструментальної і камерно-вокальної музики В. Косенка, написаної в Житомирі, здійснено в контексті розкриття особистісних детермінант творчої індивідуальності митця. Зазначено, що в радянській науці житомирський (ранній) період творчості композитора розглядався як підготовчий до (зрілого) київського. Сьогодні українські науковці більшу увагу приділяють музиці В. Косенка саме житомирського періоду, коли було сформовано його індивідуальний стиль та систему образів, які ще не зазнали нищівних впливів естетики соцреалізму.

Розкрито питання стильової приналежності музики митця. Зазначено, що музику В. Косенка житомирського періоду зазвичай інтерпретують як таку, що має риси пізнього романтизму. Однак низка сучасних науковців знаходять у музиці митця риси модернізму, зокрема символізму (О. Волосатих, Ю. Глущенко), сецесії (І. Вавренчук), імпресіонізму (В. Антонюк, Ю. Глущенко), неокласицизму (О. Хіль). На основі аналізу фортепіанних творів В. Косенка, зокрема Ноктюрна-фантазії *cis-moll* op. 4, двох поем-легенд *e-moll* і *es-moll* op. 12, низки етюдів op. 8 виявлено одну зі стильових детермінант музики В. Косенка житомирського періоду – символістськи орієнтований постромантизм, у якому органічно поєднано риси романтизму та символізму. Зроблено висновок, що один з найбільш масштабних творів раннього житомирського періоду – цикл етюдів op. 8, з одного боку, є підсумковим твором, де зібрано основні символістські образи В. Косенка, які відображають його внутрішнє *Я* і мають яскраво виражену інтроверсійну спрямованість, з іншого, стає імпульсом для пошуків нових стильових орієнтирів.

Неокласицистичні установки найбільш повно виявилися у циклі В. Косенка «Одинадцять етюдів у формі старовинних танців» op. 19, що був завершений вже в київський період. У цьому творі відбулося остаточне формування нової стильової доміанти музики митця – романтизованого неокласицизму. У циклі «Одинадцять етюдів у формі старовинних танців» В. Косенко змінює векторність своєї композиторської творчості, яка набуває рис об'єктивізації за рахунок звернення до неокласичного стилю. Символістськи орієнтований постромантизм у пізній житомирський період трансформується у романтизований неокласицизм, однак романтична складова й надалі залишається вагомою у його стилетворенні. Завдяки цьому зберігається безперервність та спадковість у стильовій еволюції В. Косенка під час переходу від одних стильових детермінант до інших.

У незавершеному Фортепіанному концерті, як і в інших творах В. Косенка пізнього житомирського періоду, сполучаються два індивідуальних стильових полюси – символістськи орієнтований постромантизм та

романтизований неокласицизм. Композитор у цьому творі намагається оновити власний стиль і вийти за межі власних детермінант з їх інтровертною пріоритетністю. Звернення до концерту як яскраво демонстративного, репрезентативного жанру засвідчила про художню переорієнтацію митця та екстравертизацію його творчості.

У камерно-інструментальних жанрах не менше яскраво, ніж у фортепіанній музиці, представлені особливості художнього мислення В. Косенка. У Сонаті для віолончелі і фортепіано, створеній на початку житомирського періоду, символістсько-романтична та неокласична образні сфери співіснують в одному смисловому полі, створюючи гармонічний баланс інтровертного і екстравертного в стильових межах романтизованого неокласицизму. У найкращих сторінках «Класичного тріо» для фортепіано, скрипки та віолончелі, створених В. Косенком у пізній житомирський період, композитору вдалося поєднати об'єктивне та суб'єктивне, інтровертне та екстравертне. Однак у цьому творі спостерігається відхід від естетичних установок композитора й намічається рух на зближення з естетикою соцреалізму.

У підрозділі 3.2 «Камерно-вокальна творчість В. Косенка житомирського періоду» аналізуються вокальні твори композитора, написані під час перебування в Житомирі.

Важливе місце у творчості В. Косенка посідає камерно-вокальна лірика, яка є близькою композитору через можливість занурення у внутрішній, інтимний світ людини та виявлення глибин людської екзистенції. В житомирський період композитором було написано два цикли солоспівів – ор. 7 та ор. 16. Найбільш відомими й часто виконуваними є камерно-вокальні твори В. Косенка романтично-символістського спрямування, написані на вірші російських поетів О. Апухтіна, К. Бальмонта, О. Блока, М. Лермонтова, М. Огарьова, Ф. Тютчева. У своїй творчості український композитор орієнтувався на романси П. Чайковського та С. Рахманінова, які стали для нього еталоном вокальної лірики; при цьому солоспіви В. Косенка не поступалися їм ані глибиною почуттів, ані досконалістю втілення музичних образів.

Проаналізовано солоспіви В. Косенка «Ні відгуку, ні слова», «Вони стояли мовчки», «Я ждав тебе», «Говори, говори», «Співа зима». Зазначено, що кожен з них є унікальним твором, в якому композитор передає багатозначність образів, закладених в поетичному тексті. Зроблено висновок, що В. Косенко у своїй камерно-вокальній ліриці приділяє увагу поетичному слову не лише у його змістовному наповненні, а й музикальному, а інструментальний супровід тонко реагує на усі зміни вокальної партії. При цьому увага до деталей поетичного тексту не заважає композитору передавати його узагальнений зміст. Указано, що композитор у своїх солоспівах тяжіє до мініатюрності та концентрованості викладу, що характерно для мистецтва символістів.

Особливо увагу приділено творам на вірші П. Тичини «На майдані», «Іду з роботи я, з заводу» та «Мобілізуються тополі». Тичинівські солоспіви В. Косенка стали першою спробою його звертання до сучасної тематики. Попри ідеологічно ангажовану інтерпретацію цих творів у радянську епоху, вони повністю відповідають індивідуальному стилю композитора та його художнім установкам.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети та визначених завдань результати дослідження дозволяють зробити такі висновки.

У роботі використано міждисциплінарну стратегію із залученням методології, розробленої в біографістиці, персонології, культурологічно-мистецтвознавчій регіоніці, завдяки чому розроблено підходи щодо виокремлення та характеристики особистісних детермінант творчої індивідуальності людини-митця. Серед найважливіших детермінант, що формують творчу індивідуальність, виділено 1) епоху, в якій митець працював, і покоління, до якого належав; 2) особливості розгортання його життєвого сценарію; 3) співвідношення екстраверсійного та інтроверсійного векторів у діяльнісному комплексі митця; 4) вияв творчої індивідуальності через музичний стиль, жанрові пріоритети та звертання до найважливіших культурних символів, знаків, кодів, архетипів, екзистенціалів; 5) локус як культурний простір, в якому розгортається життєвий сценарій митця.

Особистісні детермінанти В. Косенка як композитора були сформовані у Житомирі, де завдяки високому рівню культурно-мистецького життя він мав широкі можливості різнобічної самореалізації як музиканта, а відмежованість від культурних центрів дала можливість зосередитися на створенні індивідуального композиторського стилю.

У житомирський період було сформовано світогляд й композиторську індивідуальність В. Косенка, яку вирізняли інтроверсійність та екзистенційність, раціональний інтелектуалізм й помірковане новаторство як тип художнього мислення, символізм як інтенціональна домінанта, символістськи орієнтований постромантизм та романтизований неокласицизм як провідні стильові орієнтири.

2. Доведено, що Житомир як центр Волинської губернії Російської імперії в першій третині ХХ століття був важливим культуротворчим локусом і мав імідж міста з високим рівнем музичної культури. У Житомирі в зазначений період працювали випускники провідних музичних закладів Європи, серед яких були випускники консерваторій Праги (В. Мареш), Санкт-Петербургу (Л. Местечкін), Лейпцига (Л. Плайер), Берліна (Я. Остач, В. фон Фріман) та ін. Інституалізації музичного життя міста сприяло утворення різного роду художніх об'єднань, з яких виділимо Артистичне товариство, куди входило багато талановитих виконавців, зокрема О. Дзбановський, В. Коломойцев, Ю. Орябинська, Т. Ріхтер, О. Ружицький, В. Скленічка. Перші десятиліття ХХ століття Житомира відзначені й виступами музикантів-гастролерів та виставами оперних антреприз.

Активізація культурно-мистецького життя Житомира пов'язана з відкриттям у 1905 році відділення Імператорського Російського Музичного Товариства, на базі якого було утворено музичні класи, реорганізовані в 1910 році в музичне училище. Житомирське відділення ІРМТ, музичні класи та училище значно підвищили рівень музичного виконавства, що неодноразово засвідчувалося в місцевій пресі Житомира.

Констатовано, що у 1920-ті роки після зміни влади розвиток музичного життя міста не припиняється, однак зазнає трансформації, перебудовуючись на соціалістичні рейки. Продовжується активна концертна діяльність завдяки сформованій в попередній період музично-освітній інфраструктурі й потужній кадрові базі. На початку 1920-х років радянський режим ще не мав можливостей для цензури й контролю усіх сфер життя, у тому числі й мистецької, як у більш пізні періоди, і лише створення наприкінці 1920-х років підвідділу мистецтв Волинського губернського відділу народної освіти розпочався державний контроль над музичною творчістю. Завдяки посиленню ідеологічного контролю в Житомирі лише один рік проіснував міський осередок Товариства ім. М. Леонтовича, який було закрито у 1928 році.

Особлива аура житомирського осередку – нестоличного міста з високим рівнем музичної культури – сприяла розкриттю творчої індивідуальності таких музикантів як Теофіл Ріхтер, Борис Лятошинський, Михайло Скорульський, Віктор Косенко, що відіграли важливу роль у культурному житті України ХХ століття.

3. Обґрунтовано, що формування особистісних детермінант композиторської індивідуальності В. Косенка відбувалося у тісному зв'язку з його виконавською, педагогічною та громадською діяльністю в Житомирі. Інтровертний тип мислення митця відбився на його виконавських пріоритетах: провідним для В. Косенка стало камерно-салонне музикування. Як соліст він виконував на концертах фортепіанні твори Ф. Шопена, Р. Шумана, Ф. Ліста, як ансамбліст тріо разом зі скрипалем Я. Симоном (пізніше В. Скороходом) та віолончелістом В. Коломойцевим – тріо Л. Бетховена, Ф. Шуберта, Р. Шумана, М. Глінки, А. Рубінштейна, П. Чайковського, С. Рахманінова, С. Танєєва. У концертних програмах в Житомирі В. Косенко виступав і як концертмейстер вокалістів. Концертні сольні та ансамблеві виступи інспірували появу більшості фортепіанних, камерно-інструментальних та камерно-вокальних творів митця. У музиці композитора знайшов відбиток і досвід його музикування у кінематографах міста.

Концертні виступи стали частиною багаторічної просвітницької діяльності В. Косенка, адже на час перебування в Житомирі він дав сотні концертів. Розширення концертної географії наприкінці перебування в Житомирі (Донбас, Харків, Москва) стало переломним у житті митця. Екстравертизація творчої діяльності змінила життєвий сценарій В. Косенка, а еволюція його музичного стилю ставала все більш залежною від естетичних установок соцреалізму.

Педагогічна діяльність ніколи не була пріоритетною в особистісній ціннісній ієрархії В. Косенка, при цьому композитор займався викладанням протягом усього свого життя. І хоча цей напрям діяльності митця прямо не вплинув на його музичні уподобання, викладацька діяльність В. Косенка сприяла появі нового типу виконавців, для яких інтелектуальне начало в музичній інтерпретації творів стало пріоритетним.

4. Виявлено, що у фортепіанних та камерно-інструментальних творах, зокрема їх жанрових, стильових та образно-змістовних пріоритетах, найбільш повно відбилися особистісні детермінанти творчої індивідуальності В. Косенка.

Завдяки перебуванню композитора у Житомирі – відділеному від столичного центру локусі – йшла природна еволюція його композиторського стилю від символістськи орієнтованого постромантизму до романтизованого неокласицизму. На стилетворення В. Косенка достатньо мало вплинули новітні тенденції, у тому числі художні установки соцреалізму. Орієнтиром і константою в процесі стильової еволюції композитора стала музика доби романтизму, яка найбільш повно відповідала внутрішнім інтровертним детермінантам його особистості, завдяки чому збереглася спадкоємність у процесі переходу В. Косенка від одних стильових доміант до інших. Неокласичні тенденції стали виявом зміни векторності у творчо-діяльній комплексі митця і засвідчили рух у бік об'єктивації музичних образів. В найкращих неокласичних творах В. Косенка його особистісні інтровертні детермінанти органічно поєднувалися з об'єктивністю музичної мови, орієнтованої на давні музичні стилі.

В. Косенко в житомирський період творчості переважно звертається до романтичних музичних жанрів – поеми, ноктюрну, етюд. Розмивання жанрових меж (ноктюрн-фантазія, поема-легенда) свідчить про його відхід від романтичних установок і рух у бік модернізму. Неокласичні тенденції у творчості В. Косенка проявилися у звертанні до барокових танцювальних жанрів у циклі «Одинадцять етюдів у формі старовинних танців» та чотиричастинного класицистичного циклу в «Класичному тріо». Зміна жанрових пріоритетів музики В. Косенка також відбувалася відповідно до природної еволюції творчо-діяльній комплексу митця – від інтровертності до екстравертності.

Особистісні детермінанти творчої індивідуальності В. Косенка виявляються і у відтворенні в його музиці найважливіших культурних символів, архетипів, екзистенціалів. Національні культурні коди, символи та архетипи в ранній творчості композитора через інтровертність його типу мислення та символістські установки з їх універсалістськими орієнтирами були виражені недостатньо явно. Подальша стильова еволюція музики В. Косенка, зокрема рух у бік об'єктивації, дала можливість органічно залучити елементи національної музичної мови. Символізм мислення митця виявився і у використанні числової символіки, яку було покладено в архітектоніку великих циклів.

5. Особистісні детермінанти творчої індивідуальності В. Косенка не менш яскраво знайшли відображення у його камерно-вокальній ліриці. Солоспіви В. Косенка житомирського періоду романтично-символістського спрямування, що були написані на вірші російських поетів О. Апухтіна, К. Бальмонта, О. Блока, М. Лермонтова, М. Огарьова, Ф. Тютчева, можна вважати квінтесенцією його музичного стилю – символістськи орієнтованого постромантизму. Основні образи, які панують у цих творах – тривога, сум, туга, смуток – є характерними для мистецтва символізму. Серед інших рис, що свідчать про символістські пріоритети косенківських солоспівів раннього житомирського періоду – крайня лаконічність та концентрованість висловлення, увага до вербального тексту та збільшення ролі декламаційності як художнього прийому, що дає змогу максимально точно передати в музиці його зміст.

Звертання до образів сучасності наприкінці перебування В. Косенка у Житомирі стали свідченням зміни вектору в його діяльнісному комплексі. Три солоспіви, написані на поезії П. Тичини («На майдані», «Іду з роботи я, з заводу» та «Мобілізуються тополі»), є першою спробою композитора вийти за межі улюблених примхливо-химерних та сповідально-ностальгічних образів. У цих творах, попри звертання до сучасних тем, В. Косенко використовує практично той самий комплекс виражальних засобів, що і в творах романтично-символістського спрямування, а, отже, не виходить за рамки свого індивідуального стилю та художніх установок.

У роботі виявлено та охарактеризовано особистісні детермінанти творчої індивідуальності В. Косенка, які було сформовано в житомирський період його творчості. Логічним продовженням дослідження може стати аналіз доробку композитора київського періоду, де особистісні детермінанти зазнали змін унаслідок творчої переорієнтації митця та його переходу на естетичну платформу соцреалізму. Серед інших перспектив дослідження – з'ясування ролі культурного локусу у формуванні особистісних детермінант творчої індивідуальності інших українських митців. Робота також може стати корисною для науковців, які прагнуть переосмислити історію української музичної культури першої третини ХХ століття та повно й неупереджено висвітлити мистецькі здобутки українського модернізму.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

*Статті у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України
як фахові за напрямом «мистецтвознавство»*

1. Даценко В. П. Характеристика фортепіанних творів В. Косенка житомирського періоду роботи майстра. *Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць*. 2020. Вип. 38. С. 143–148.
2. Даценко В. П. Значення житомирського періоду творчості В. Косенка для творчого шляху майстра. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*: наук. журнал. 2020. № 4. С. 160–164.
3. Даценко В. П. Творча індивідуальність композитора в українському науковому дискурсі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*: наук. журнал. 2021. № 1. С. 169–175.

*Статті в іноземних
наукових періодичних виданнях*

4. Даценко В. П. Характеристика творчості В. Косенка у житомирський період його життя. *Znanstvena misel journal*. 2020. № 49. Vol. 2. P. 3–6.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Даценко В. П. Характеристика фортепіанних творів Віктора Косенка. *Культура і мистецтво: сучасний науковий вимір*: матеріали IV міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірантів та магістрів, 3–4 лист. 2020 р. М-во культ. України; Нац. акад. кер. кадрів культ. і мистец. Київ: НАКККиМ, 2020. С. 101.

6. Даценко В. П. Житомирський період творчості В. Косенка: специфічні риси, значення, культурно-ідейний контекст. *International scientific and practical conference «Cultural studies and art criticism: things in common and development prospects»*: conference proceedings, November 27–28, 2020. Venice: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P. 19–22.

7. Даценко В. П. Явище музичного тексту. *The I International Science Conference on Multidisciplinary Research* (January 19–21, 2021, Berlin, Germany). P. 94–96.

АНОТАЦІЯ

Даценко В. П. Особистісні детермінанти творчої індивідуальності Віктора Косенка. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 – теорія та історія культури. – Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Міністерство культури та інформаційної політики України, Київ, 2021.

У дисертації в контексті культурологічно-мистецтвознавчої персонології розроблено підходи щодо виокремлення та характеристики особистісних детермінант творчої індивідуальності митців; показано значення культурних локусів у формуванні творчої особистості митця; визначено особистісні детермінанти творчої індивідуальності В. Косенка: інтроверсійність та екзистенційність, раціональний інтелектуалізм та помірковане новаторство як тип художнього мислення, символізм як інтенціональна домінанта, символістськи орієнтований постромантизм та романтизований неокласицизм як провідні стильові орієнтири; охарактеризовано музичний доробок В. Косенка житомирського періоду в контексті вияву особистісних детермінант творчої індивідуальності митця на змістовному та музично-стильовому рівнях. Поглиблено та розширено уявлення про шляхи розвитку українського модернізму. Удосконалено методику аналізу музичних творів з позицій виявлення в них на змістовному, семантичному та стильовому рівнях рис індивідуального почерку митця. Набули подальшого розвитку питання значення окремих локусів як культуротворчих одиниць у процесі формування національної культури; місця Житомира як культурного центру в розвитку української музичної культури ХХ століття; значення творчості В. Косенка у формуванні музичного канону українського модернізму.

Ключові слова: творча індивідуальність митця, персонологія, біографістика, культурологічно-мистецтвознавча регіоніка, житомирський культурний локус, творча діяльність Віктора Косенка, камерно-інструментальна музика, камерно-вокальна музика, український музичний модернізм.

SUMMARY

Datsenko V. P. Personal determinants of Victor Kosenko's creative individuality. – The Qualifying Scientific Work on the Rights of the Manuscript.

Thesis for the Degree of Candidate of Art Studies by specialty 26.00.01 – Theory and History of Culture. – National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, Kyiv, 2021.

In the thesis in the context of culturological and art history personology approaches regarding the identification and characteristics of personal determinants of the creative individuality of masters are developed; the importance of cultural loci in the formation of the master's creative personality is shown; the personal determinants of V. Kosenko's creative individuality are identified: introversion and existentialism, rational intellectualism and moderate innovation as a type of artistic thinking, symbolism as an intentional dominant, symbolistically oriented post-romanticism and romanticized neoclassicism as the leading style guidelines; the musical works of V. Kosenko of the Zhytomyr period in the context of the manifestation of the personal determinants of the master's creative individuality at the content and musical-style levels are characterized. Deepened and expanded is the understanding of the ways of development of Ukrainian modernism. Improved is the technique of analyzing musical works from the standpoint of identifying features of the master's individual handwriting at the content, semantic and stylistic levels. The following issues were further developed the significance of individual loci as cultural-creative units in the process of the formation of national culture; the place of Zhytomyr as a cultural center in the development of Ukrainian musical culture of the 20th century; the significance of V. Kosenko's creativity in the formation of the musical canon of Ukrainian modernism.

The work uses an interdisciplinary strategy with the involvement of the methodology developed in biography, personology, cultural and art history regionalistics, due to which approaches have been developed regarding the identification and characteristics of personal determinants of the creative individuality of a person-master. Among the most important determinants that form the creative individuality, have been distinguished: 1) the era in which the master worked, and the generation to which he belonged; 2) the features of the deployment of his life scenario; 3) the correlation of extraversion and introversion vectors in the master's activity complex; 4) manifestation of creative individuality through musical style, genre priorities and appeal to the most important cultural symbols, signs, codes, archetypes, existentials; 5) locus as a cultural space in which the master's life scenario takes place.

The personal determinants of V. Kosenko as a composer were formed in Zhytomyr, where, thanks to a high level of cultural life, he had ample opportunities for versatile self-realization as a musician, and his isolation from cultural centers allowed him to focus on creating an individual composer style. In the Zhytomyr period, V. Kosenko's worldview and composer personality were formed, which is characterized by introversion and existentiality, rational intellectualism and moderate innovation as a type of artistic thinking, symbolism as an intentional dominant,

symbolistically oriented post-romanticism and romanticized neoclassicism as the leading stylistic guidelines.

The landmark and constant in the process of the composer's stylistic evolution was the music of the era of romanticism, which most fully corresponded to the internal introverted determinants of his personality, thanks to which continuity was preserved in the process of V. Kosenko's transition from one style dominant to another. Neoclassical tendencies became a manifestation of a change in the vector in the master's creative-activity complex and showed a movement towards the objectification of musical images. In the best neoclassical works of V. Kosenko, his personal introverted determinants were organically combined with the objectivity of a musical language oriented towards ancient musical styles. The personal determinants of V. Kosenko's creative individuality are also revealed in the presence of the most important cultural symbols, archetypes, existentials in his music.

Keywords: creative individuality of the master, personology, biography, culturological and art regionalistics, Zhytomyr cultural locus, creative activity of Viktor Kosenko, chamber instrumental music, chamber vocal music, Ukrainian musical modernism.